

Akustické hrátky s interface PASCO 850

Jan Hrdý

Gymnázium Jana Pivečky a SOŠ Slavičín

Abstrakt

Tento příspěvek se stručně zabývá matematickou teorií dvoukanálových akustických a elektrických rázů i jejich generováním s využitím interface PASCO 850 a nově také s využitím chytrých telefonů nebo tabletů. Pozornost je věnována i zajímavé a dosud málo probádané problematice generování vícekanálových rázů ve školních podmínkách.

1. Matematický popis akustických a elektrických rázů

Rázy neboli **zázněje** vznikají při skládání (superpozici) dvou nebo více kmitavých pohybů nebo vlnění, která jsou nejčastěji mechanického nebo elektrického původu. Rázy jsou nejvýraznější v případě, kdy frekvence obou pohybů nebo vlnění se jen nepatrně liší. Toho se např. využívá při *ladění* hudebních nástrojů. Jestliže skládáme dva kmity nebo dvě vlny o frekvencích f_1 a f_2 , je počet výsledných rázů za jednu sekundu dán vztahem

$$n = |f_2 - f_1|.$$

Protože lidské ucho je schopno běžně rozlišit maximálně 10 rázů za sekundu (trénované až 16 rázů za sekundu), nemá smysl při generování rázů skládat pohyby nebo vlnění s větším rozdílem frekvencí než 10 Hz. Daleko zajímavější situace nastane, když rozdíl frekvencí je menší než 1 Hz, protože potom jsou rázy delší než 1 sekunda a tedy hodně výrazné.

Z matematického hlediska se vlastně jedná o součet dvou harmonických funkcí – obvykle funkcí sinus. Dále předpokládáme, že amplitudy obou kmitů (vln) jsou stejně velké a mají jednotkovou velikost:

$$\begin{aligned} y_1 &= \sin(\omega_1 t) = \sin(2\pi f_1 t) \\ y_2 &= \sin(\omega_2 t) = \sin(2\pi f_2 t) \\ y &= y_1 + y_2 = \sin(\omega_1 t) + \sin(\omega_2 t) \\ y &= \sin(2\pi f_1 t) + \sin(2\pi f_2 t) \\ y &= 2 \cdot \sin \frac{2\pi f_1 t + 2\pi f_2 t}{2} \cdot \cos \frac{2\pi f_1 t - 2\pi f_2 t}{2} \\ y &= 2 \cdot \sin \left[2\pi \frac{f_1 + f_2}{2} t \right] \cdot \cos \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right], \end{aligned}$$

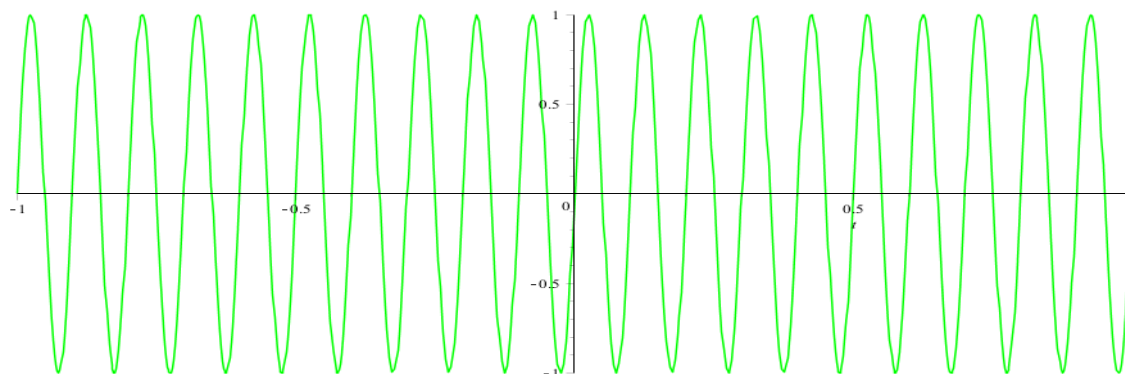
kde frekvence výsledných kmitů f_k je rovna průměru obou frekvencí

$$f_k = \frac{f_1 + f_2}{2}.$$

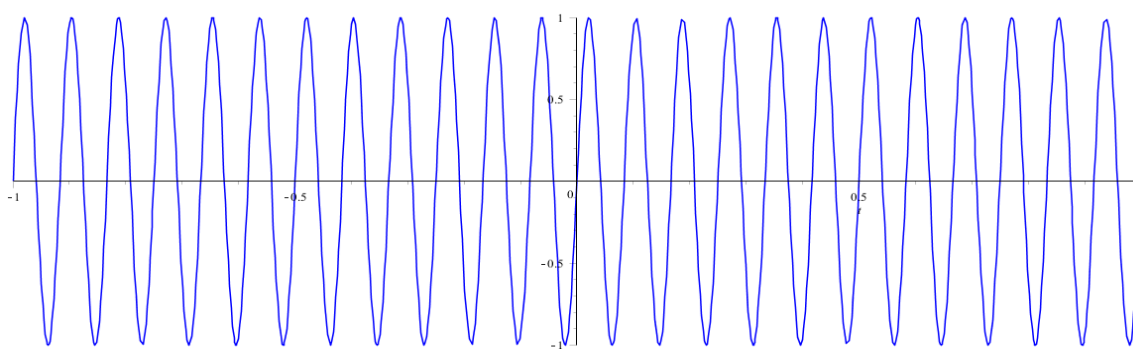
Amplituda výsledných kmitů $A_k = 2 \cdot \cos \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right]$ není konstantní, ale mění se

s frekvencí $f_r = \frac{|f_1 - f_2|}{2} = \frac{n}{2}$, která se rovná polovině počtu rázů za 1 sekundu.

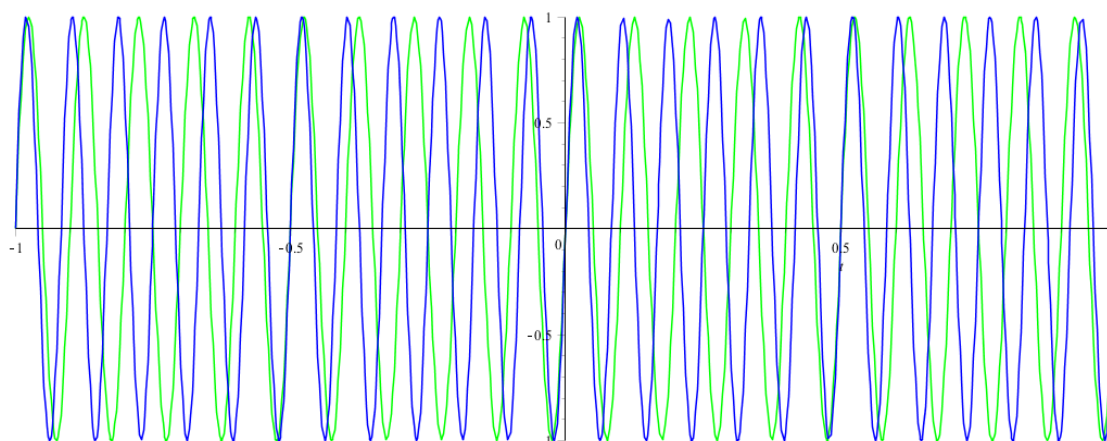
Všechny tyto vlastnosti výsledných kmitů vyplývají z uvedeného matematického rozboru jsou dobře patrné také na *modelech* vytvořených pomocí software **Maple 17** na následujících obrázcích:

Obr. 1. Časový průběh kmitavého pohybu o frekvenci $f_1 = 10$ Hz pro $t \in \langle -1, 1 \rangle$ sekundy.

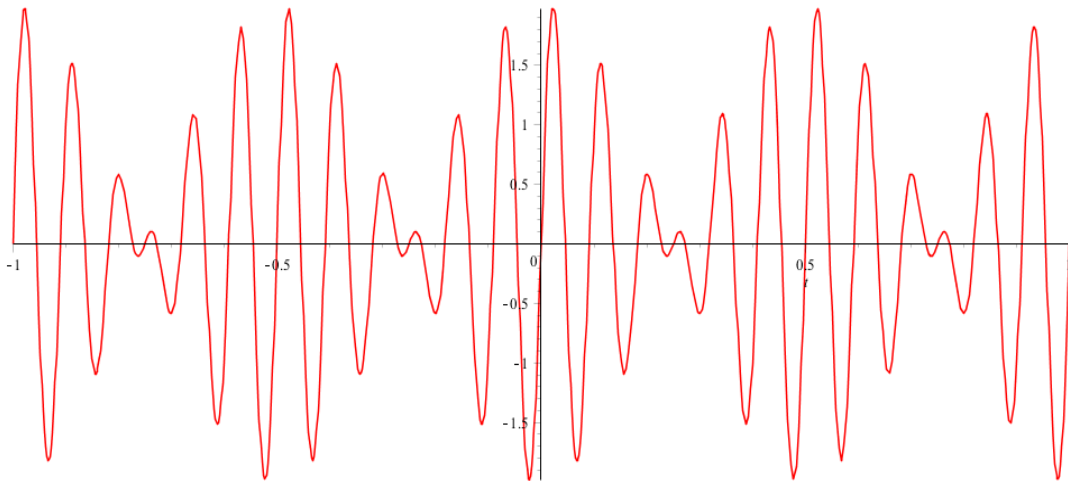
Obr. 2. Časový průběh kmitavého pohybu o frekvenci $f_2 = 12$ Hz pro $t \in \langle -1, 1 \rangle$ sekundy.

Obr. 3. Porovnání časového průběhu obou kmitavých pohybů pro $t \in \langle -1, 1 \rangle$ sekundy.

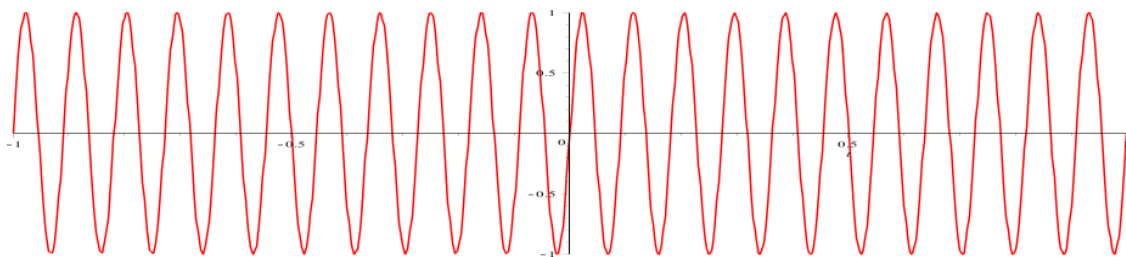
Z obrázku je patrné, že pro $t \in \{-1; -0,5; 0; 0,5; 1\}$ sekundy jsou oba kmity prakticky ve fázi a proto zde můžeme očekávat **maximum** výsledných kmitů, na druhé straně pro časové okamžiky ležící uprostřed mezi těmito hodnotami $t \in \{-0,75; -0,25; 0,25; 0,75\}$ sekundy

jsou oba kmity prakticky v protifázi a můžeme zde očekávat **minimum** výsledných kmitů, jak je patrné také z následujícího modelu:

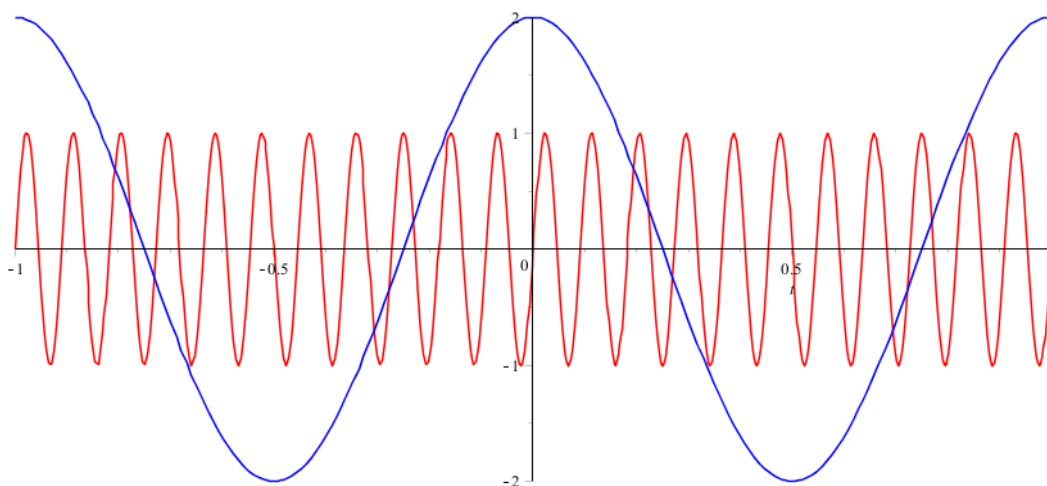

Obr. 4. Průběh složeného kmitání (rázy) pro $t \in \langle -1, 1 \rangle$ sekundy.

Porovnáním s následujícím obrázkem se můžeme snadno přesvědčit, že výsledná frekvence složených kmitů je skutečně $f_k = \frac{f_1 + f_2}{2} = \frac{10 + 12}{2} = 11 \text{ Hz}$.

Obr. 5. Průběh základní složky složeného kmitání o frekvenci $f_k = 11 \text{ Hz}$.

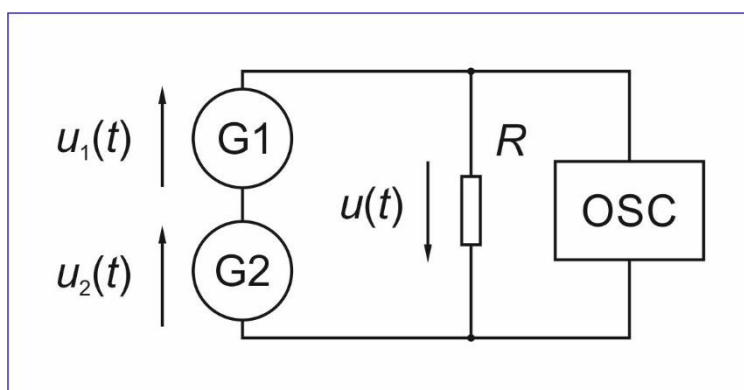
Obr. 6. Průběh základních kmitů o frekvenci $f_k = 11 \text{ Hz}$ současně s průběhem amplitudy výsledného kmitání o frekvenci $f_r = \frac{|f_1 - f_2|}{2} = 1 \text{ Hz}$, čemuž odpovídají 2 rázy za sekundu.

2. Elektrické a akustické dvoukanálové rázy

V této kapitole je proveden přehled nejběžnějších možností, kde se v praxi vyskytují elektrické nebo akustické rázy. Podkapitoly jsou řazeny od nejjednodušších možností (skládání elektrických nebo akustických kmitů) až po nejsložitější běžné případy (skládání prostorových akustických vln).

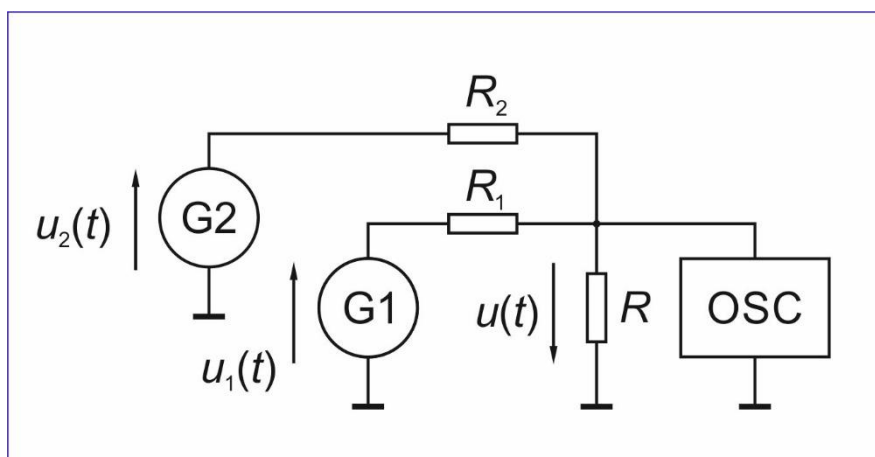
2.1 Skládání elektrických kmitů

Mějme k dispozici dva generátory elektrických kmitů, jejichž okamžité napětí označíme $u_1(t)$ a $u_2(t)$. Pokud oba generátory zapojíme do série, získáme na sériovém odporu R součet obou okamžitých napětí $u(t) = u_1(t) + u_2(t)$ (provádíme skládání obou kmitů). Výsledné napětí $u(t)$ můžeme zobrazit např. pomocí osciloskopu. Podmínkou správné funkce zapojení je vhodná konstrukce generátorů i osciloskopu (žádná výstupní svorka generátorů nebo vstupní svorka osciloskopu nesmí být spojena se společnou zemí – musí jít o tzv. **plovoucí vstup** nebo **plovoucí výstup**). Schéma zapojení je na obr. 7.

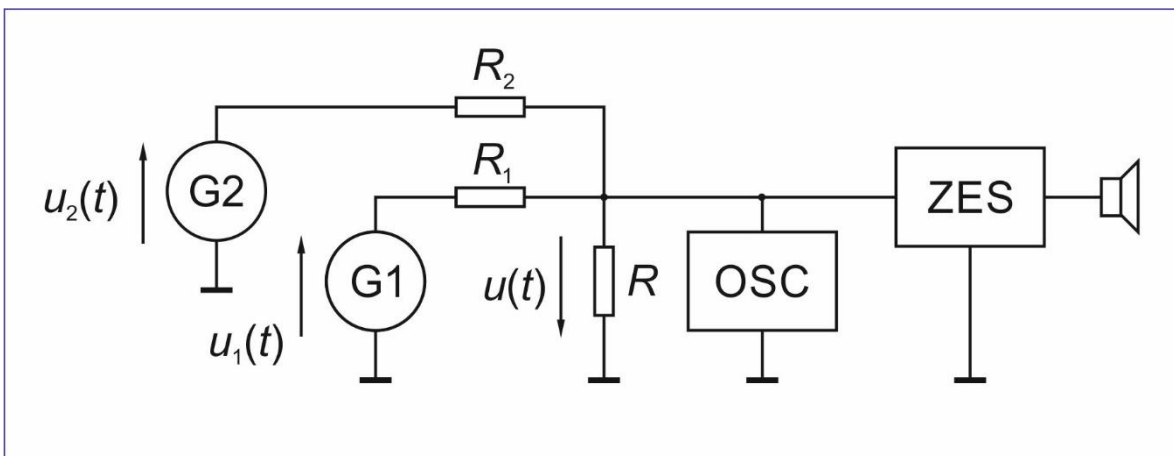
Obr. 7: Princip skládání elektrických kmitů.

Většina starších generátorů nebo osciloskopů používá z praktických důvodů společnou **přístrojovou** zem. Potom se skládání kmitů realizuje pomocí jednoduchého součtového obvodu podle obr. 8.

Obr. 8: Skládání elektrických kmitů pomocí součtového obvodu ($R_1 = R_2 = 10 \text{ K}$, $R = 470$).

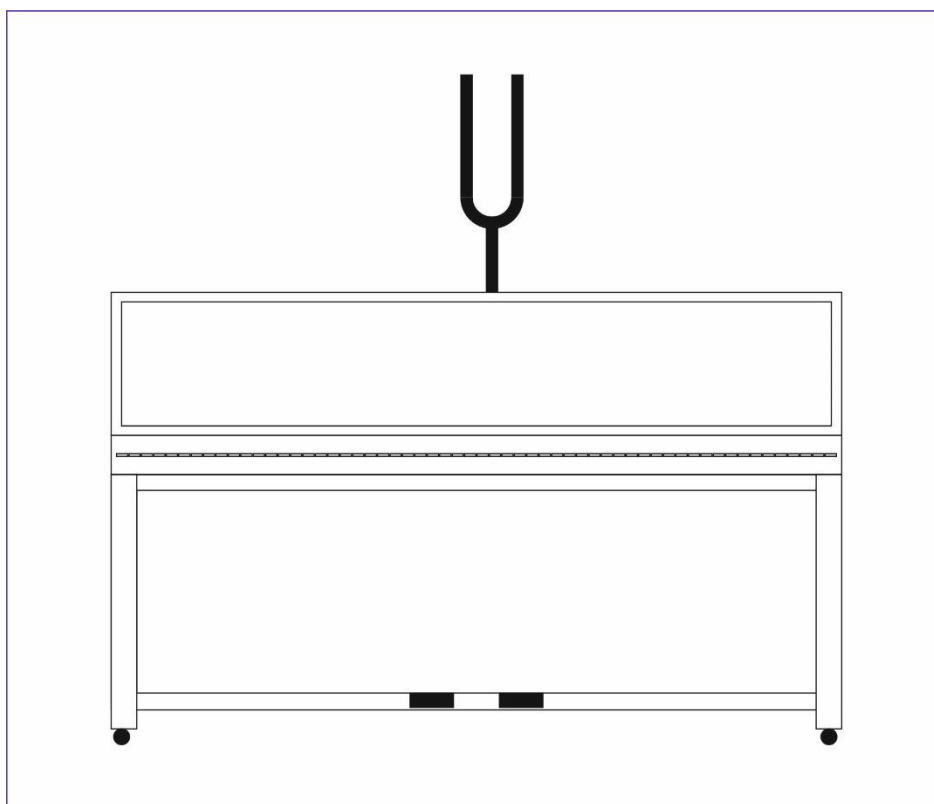
Pokud skládané elektrické kmity padnou do akustického pásma, můžeme kromě osciloskopu připojit také nízkofrekvenční zesilovač a reproduktor, a získané rázy potom můžeme sledovat také sluchem. Stále se však jedná principiálně o skládání elektrických kmitů – obr. 9.

Obr. 9: Skládání elektrických kmitů s akustickým výstupem.

2.1 Skládání akustických kmitů

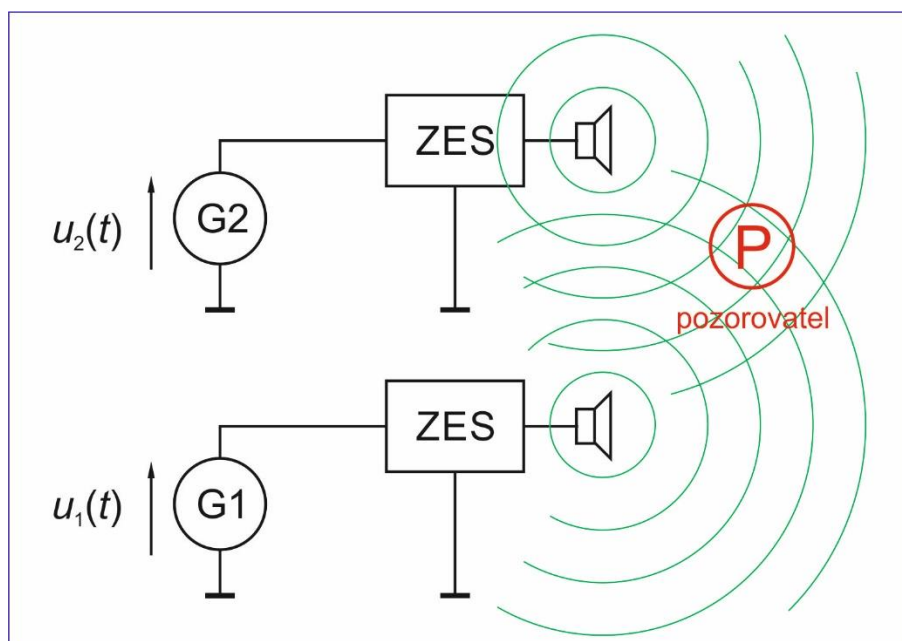
Podmínkou vzniku akustických rázů je **mechanické spojení** dvou akustických oscilátorů. Dříve se používalo často při ladění hudebních nástrojů – např. uspořádání podle obr. 10.

Obr. 10: Příklad vzniku akustických rázů při ladění klasického pianina pomocí kovové ladičky přiložené přímo k nástroji (např. komorní $a^1 = 440$ Hz).

2.3 Skládání akustických vln

Pokud budeme elektrické kmity ze dvou nezávislých generátorů reprodukovat dvěma nezávislými a dostatečně od sebe vzdálenými reproduktory, bude docházet ke vzniku rázů pro každého posluchače trochu jinak. Bude se uplatňovat **dráhový rozdíl** (a tím časové zpoždění) od obou akustických zdrojů (reproduktorů) a zejména vliv různé amplitudy akustické vlny z obou zdrojů v místě konkrétního posluchače. Bude se jednat o složitý prostorově členěný jev, akusticky velmi zajímavý (zejména pro hudebníky), často ovlivněný navíc různými odrazy a dozvukem – obr. 11.

Obr. 11: Právě akustické rázy vznikající při skládání dvou různých akustických vln (ze dvou různých dostatečně vzdálených zdrojů).

2.4 Vliv různé amplitudy akustické vlny na průběh rázů

Amplituda akustické vlny se s rostoucí vzdáleností posluchače od zdroje zvuku rychle zmenšuje a proto tato vzdálenost může sehrát **významnou** úlohu, a to zejména tehdy, když se vzdálenosti posluchače od obou zdrojů podstatně liší:

$$y = y_1 + y_2 = A_1 \sin(\omega_1 t) + A_2 \sin(\omega_2 t)$$

$$\text{Substitute: } \omega_1 t = \alpha + \beta, \quad \omega_2 t = \alpha - \beta$$

$$y = A_1 \sin(\alpha + \beta) + A_2 \sin(\alpha - \beta)$$

$$y = A_1 [\sin \alpha \cdot \cos \beta + \cos \alpha \cdot \sin \beta] + A_2 [\sin \alpha \cdot \cos \beta - \cos \alpha \cdot \sin \beta]$$

$$y = (A_1 + A_2) \sin \alpha \cdot \cos \beta + (A_1 - A_2) \cos \alpha \cdot \sin \beta$$

$$\text{Zpětná substitute: } \alpha = \frac{\omega_1 + \omega_2}{2} t, \quad \beta = \frac{\omega_1 - \omega_2}{2} t$$

$$y = (A_1 + A_2) \sin \left[2\pi \frac{f_1 + f_2}{2} t \right] \cdot \cos \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right] + (A_1 - A_2) \cos \left[2\pi \frac{f_1 + f_2}{2} t \right] \cdot \sin \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right]$$

Předcházející rovnice přejde pro $A_1 = A_2 = A$ na tvar:

$$y = (A + A) \sin \left[2\pi \frac{f_1 + f_2}{2} t \right] \cdot \cos \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right] = 2A \cdot \left[\sin 2\pi \frac{f_1 + f_2}{2} t \right] \cdot \cos \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right]$$

a pro $A_1 = A_2 = A = 1$ na tvar $y = 2 \cdot \sin \left[2\pi \frac{f_1 + f_2}{2} t \right] \cdot \cos \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right]$.

Pro $A_1 \neq A_2 \rightarrow (A_1 - A_2) \neq 0$ vystupuje v rovnici nový člen

$$(A_1 - A_2) \cos \left[2\pi \frac{f_1 + f_2}{2} t \right] \cdot \sin \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right], \text{ který jednak obsahuje funkci}$$

$$\cos \left[2\pi \frac{f_1 + f_2}{2} t \right] \text{ popisující základní kmitání s průměrnou frekvencí } \frac{f_1 + f_2}{2} \text{ a jednak}$$

amplitudu tohoto kmitání $(A_1 - A_2) \cdot \sin \left[2\pi \frac{f_1 - f_2}{2} t \right]$, která se opět mění s frekvencí rázů

$$f_r = \frac{|f_1 - f_2|}{2} = \frac{n}{2}, \text{ kde } n \text{ je počet rázů za jednu sekundu.}$$

3. Použití interface PASCO 850

PASCO 850 je univerzální rozhraní, které lze snadno připojit přes USB port k notebooku nebo PC. Na školách je poměrně hodně rozšířené, má přehledné a snadné intuitivní ovládání. Má mnoho různých funkcí a mnoho různých vstupů a výstupů, ale obsahuje také **dva nezávislé generátory**, což umožňuje jeho použití při generování akustických rázů vznikajících superpozicí dvou různých akustických vln – podle schématu na obr. 11.

Obr. 12. Rozhraní (interface) PASCO 850 v akci.

Snadné a bezproblémové připojení zesilovačů a reproduktorů k tomuto rozhraní je podmíněno použitím speciálních **redukci** konektorů BNC / CINCH:

Obr. 13. Použití speciálních redukci k připojení nízkofrekvenčních výstupních kabelů.

Pokusy se superpozicí akustických vln se nejlépe realizují na volném prostranství, kde neruší dozvuk nebo jiné parazitní odrazy. Je k tomu možné vybudovat např. mobilní pracoviště podle následujícího obrázku:

Obr. 14. Mobilní pracoviště na bázi interface PASCO 850.

Oba použité generátory, které jsou součástí interface PASCO, mají **výborné rozlišení** nastavené frekvence: **1 mHz** (tj. 0,001 Hz). To umožňuje generovat akustické rázy delší než 100 sekund.

4. Použití chytrých telefonů a tabletů

Technický pokrok jde rychle kupředu a pokusy, které třeba ještě před 10 lety vyžadovaly specializovanou aparaturu (např. uvedené PASCO 850), si teď studenti mohou realizovat, i když ve zjednodušené podobě, sami. Stačí k tomu spolupráce několika chytrých telefonů nebo tabletů.

V internetovém obchodě s aplikacemi **Google Play** je velká nabídka různých generátorů zvuku. Stačí si pouze některý vybrat a nainstalovat. Autorovi tohoto příspěvku se třeba dobře osvědčil generátor *Frequency Sound Generator LuxDeLux* (1,4 miliónu stažení), který se obvykle objevuje hned na prvním místě nabídky (po zadání *generátor zvuku* v horním vyhledávacím políčku).

Obr. 15. Použití generátoru zvuku Frequency Sound Generator LuxDeLux

Obr. 16. Výhodné je také použití dvou tabletů.

Při těchto žákovských experimentech můžeme k telefonu či mobilu připojit zesilovač s reproduktorem pro lepší slyšitelnost. Vhodné jsou jakékoliv přídavné reproduktory k PC nebo nejrůznější bezdrátové reproduktory se systémem Bluetooth. Nevýhodou tohoto řešení je rozlišení použitých generátorů, které bývá obvykle pouze 1 Hz.

5. Vícekanálové rázy

Právě popsané použití chytrého telefonu nebo tabletu umožňuje ve školních podmínkách snadno realizovat velmi zajímavé **vícekanálové** rázy. Záleží jen na tom, kolik chytrých telefonů nebo tabletů budeme mít k dispozici. Obecně se dá říci, že výsledný efekt je tím **výraznější**, čím více kanálů použijeme. Můžeme **experimentovat** nejen s počtem kanálů a použitými frekvencemi, ale také s prostorovým rozložením použitých reproduktorů

6. Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo připomenout staré dobré experimenty s akustickými rázy, ale při použití **moderních** pomůcek.